

ԿԻՒԼԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐ ԹԵՄԵՐԸ XX ԴԱՐԱՍԿԶԲԻՆ՝

Վահագն Հարությունյան

Կիլիկիան հոգևոր առումով կազմում էր առանձին մի կաթողիկոսություն՝ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու մասնավոր նվիրապետական աթոռ և իր հոգևոր նշանակությամբ, եկեղեցա-վարչական ընդգրկումով և տարածքային-թեմական առումով ու իրավասությամբ համարվում էր երկրորդային Հայոց Հայրապետության Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նկատմամբ: Այն անվանական՝ «ի հոգեւորս» էր միայն համարվում ենթակա Էջմիածնի Մայր Աթոռին և կոչվում էր «Սսի կաթողիկոսութիւն», «Կաթողիկոսութիւն Տանն Կիլիկիոյ», «Կաթողիկոսութիւն Փոքր Հայոց», «Կիլիկիոյ Աթոռ», «Կիլիկիոյ Հայրապետական Աթոռ», «Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւն», «Կիլիկիայի Հայրապետարան», «Հայրապետութիւն Մեծին Կիլիկիոյ», «Եպիսկոպոսապետութիւն Տանն Կիլիկիոյ», «Անթիլիասի կաթողիկոսություն» և այլն:

Մոտ 150 տարի՝ 1293-1441թթ. Սիսը հանդիսացավ հայոց ընդհանրական կաթողիկոսական աթոռը, որի ընթացքում այն կարողացավ պահպանել Հայ եկեղեցու դարավոր ավանդույթները՝ այդ առումով նպաստելով վերջինիս ինքնուրույնությանն ու անկախացմանը²:

Երուխանը նշում է, որ իրոք հինգ դարից ավել հայոց կաթողիկոսները և մասնավորապես՝ Սսի կաթողիկոսությունը և Կ. Պոլսի հայ պատրիարքներն «իրենց վրայ մարմնացուցին կրօնականին չափ քաղաքական հազամանք մը, որ արդէն իրերուն, կացութեան, դէպքերուն ուղղակի եւ շատ բնական հետեւութիւնն էր»³:

1441թ. սկսած Սսի աթոռը դադարեց ընդհանրական լինելուց այն բանից հետո, երբ Գրիգոր Մուսաբեկեց կաթողիկոսը հանձն չառավ տե-

¹ Հեղափոխությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի տրամադրած ֆինանսական աջակցությամբ 20TTSH-043 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

² Այս շրջանի Հայ եկեղեցու պատմության մասին տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Հայոց եկեղեցին Կիլիկյան շրջանում, Երևան, 2018, էջ 142-182:

³ Սրմաքեշխանլեան (Երուխան), Փոքր Ասիոյ մէջէն. նորավէպեր - յօդուածներ, Իսթանպուլ, 2015, էջ 108:

ղափոխվել էջմիածին և շարունակեց իր գոյությունն իբրև կաթողիկոսություն «Տանն Կիլիկիոյ»:

1441թ.¹ Գրիգոր Ա Մուսաբեկյանցից սկսած մինչև XIX դ. վերջը՝ մինչև Մկրտիչ Քեֆսիզյան Մարաշցին Սիսում շարունակեցին հաջորդաբար աթոռակալել 44 կաթողիկոսներ, որոնցից միայն մի քանիսն են արժանի հիշատակության իրենց հանրագուտ գործերով: Դրանցից մեկը Կարապետ Կաթողիկոսն էր (1446-1478), որն այն խառնաշփոթ ժամանակներում վերակառուցեց բազմաթիվ եկեղեցիներ և ամրապնդեց իր աթոռը²:

Թեև XVI դ. սկզբին սուլթան Սուլեյման I (1520-1560) գրավեց և Օսմանյան կայսրության նահանգի վերածեց Կիլիկիան, այդուհանդերձ, XVI-XVIIդ. Կիլիկիայի տարածքը և մասնավորապես Սսի կաթողիկոսարանը ենթարկվեցին տարբեր ցեղերի և 1598թ. սկիզբ առած ջալալիների ասպատակություններին³: Այդ է եղել պատճառը, որ Կիլիկիո կաթողիկոսները սկսած Հովհաննես Բ Թվկուրանցուց (1489-1525) երկրորդ աթոռանիստ են դարձրել Հալեպը, Ադանան, իսկ երբեմն էլ մնացել թափառական⁴:

Կրոնա-քաղաքական և տնտեսական անձուկ վիճակից ելք գտնելու հույսով Կիլիկիո աթոռակալներից ոմանք՝ Խաչատուր Բ Երաժիշտը (1560-1584), Ազարիա Ա Ջուղայեցին (1584-1601) և այլք միամիտ դիմումներ են հղել եվրոպական երկրներին, Հռոմի պապերին՝ հայ եկեղեցու ծիսա-արարողական որոշ զիջումներ կատարելու խոստումով՝ փորձելով շահել նրանց հովանավորությունն ու աջակցությունը: Արդյունքում, Սիսը և Կ.Պոլիսը դարձել են սսականության կենտրոն⁵:

¹ Կիլիկիայի նախորդ ժամանակաշրջանի պատմության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Իզմիրլեան եպս. Մ.**, Հայրապետություն Հայաստանեայց Առաքելական սուրբ եկեղեցույ եւ Սիս ու Աղթամար, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 147-169, 275-405:

² Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրութեան արդի Կիլիկիոյ, Պետերբուրգ, 1896, էջ 141:

³ Տե՛ս **Ջուղայան Մ.Կ.**, Ջալալիների շարժումը և հայ ժողովրդի վիճակը Օսմանյան կայսրության մեջ (XVI-XVII դարեր)^{երևան.} Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966, էջ 144-145:

⁴ Այդ մասին ավելի հազամանորեն տե՛ս **Բաբգեն Ա. Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ**, Պատմություն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), Անթիլիաս-Լիբանան, 1939, էջ 97-108:

⁵ Սսականությունը XVII դ. Կիլիկիայում առաջացած հասարակական-քաղաքական և հոգևոր մի հոսանք էր, որը ներկայացնում էր հայ առևտրաբուրժուական մի հատվա-

Իր ավանդապահությամբ և լատինամոլության բոլոր դրսևորումների դեմ մշտական և ժխտողական վերաբերմունքով առանձնացել է հատկապես 1734թ. կաթողիկոսական գահը ստանձնած Աջապահյան (Աջապահյան) տոհմը (1734-1865)¹, որին հաջողվել է վերջ տալ աթոռակալական

ծի՝ խոջայության գաղափարախոսությունը: Սասկանները հենվելով չելեբիության վրա պայքարում էին էջմիածնականության դեմ, որը հանդես էր գալիս հայ եկեղեցու միասնության, ինքնուրույնության, դավանանքի և ավանդությունների անաղարտության պաշտպանությամբ: Սասկանները փորձում էին կաթոլիկ Եվրոպայի օգնությամբ և դավանական զիջումների գնով հասնել Հայաստանի ազատագրմանը և արևմտահայ կաթողիկոսության հաստատմանը: Պայքարն էլ ավելի է սրվում XVIIդ. 60-70-թվականներին արևմտահայ ազատագրական շարժումների շրջանում՝ զուգորդվելով հայ առևտրական բուրժուազիայի երկու խավերի՝ խոջայության և չելեբիության ներքին պայքարով: Սասկանության պարագլուխները՝ Սսի կաթողիկոս Խաչատուր Գ Գաղատացին և Եղիազար Ա Այնթափցին բացասական դեր են խաղացել հասարակական բախումների և խռովությունների առաջ բերման, Կիլիկիո հայոց թեմերը էջիածնի Հայոց կաթողիկոսությանը հակադրելու գործում: Պայքարը թուլացել է 1681թ., երբ էջմիածնականները եկեղեցական պառակտմանը վերջ տալու նպատակով էջմիածնի Հայոց կաթողիկոս են ընտրել Եղիազար Ե Այնթափացուն (1681-1691): Տե՛ս **Անասյան Հ.Ս.**, XVIIդարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում. պատմական հետազոտություն, Երևան, 1961, էջ 72-84, 241-272:

¹ Աջապահյանները հայ նշանավոր գերդաստան էր Կիլիկիայում, որոնց մասին տեղեկություններ են հիշատակվում XIII դարից սկսած: Նրանք հայտնի էին որպես Գրիգոր Լուսավորչի, Սեղբեստրոսի, Նիկողայոս Աքանջեղագործի և Պարսամ Ճգնավորի արձաթյա աջերի ժառանգական պահապաններ, որոնք համարվում էին կաթողիկոսական աստիճանի խորհրդանիշները և որոնց գործությամբ տրվում էին օրհնությունները, կատարվում էին օծումները: Այստեղից էլ՝ առաջացել է նրանց անվանումը: Աջապահյաններն ունեցել են ճյուղավորումներ, որոնցից առավել նշանավոր էր Սսի ճյուղը, որի ներկայացուցիչները XVIII-XIX դդ. ժառանգաբար նստել են Կիլիկիայի կաթողիկոսական գահին հետևյալ հաջորդականությամբ. Ղուկաս Ա. Աջապահյան (Աջպահ, Աջպան, Սսեցի) (1731/33-1737), Միքայել Ա Աջապահյան (Սսեցի) (1737-1758), Գաբրիել Ա Աջապահյան (Սսեցի) (1758-1770), Եփրեմ Ա Աջապահյան (Սսեցի) (1771-1784), Եղիազար (1772 անվավեր), Թեոդորոս Ա Աջապահյան (Սսեցի, այլ ցանկերում՝ Թորոս Գ Սսեցի Աջապահյան) (1784-1796), Կիրակոս Ա Աջապահյան (Սսեցի, Մեծն, Մեծագործ) (1797-1822), Եփրեմ Բ Աջապահյան (Սսեցի, Տեր-Մանվելյան) (1823-1831/1833), Միքայել Բ Աջապահյան (Սսեցի, Ղուկասյան) (1832/33-1855), Կիրակոս Բ Աջապահյան (Սսեցի) (1855-1865/1866): Թուրքական իշխանությունների գործադրած բռնությունների հետևանքով Աջապահյանները XIX դ. վերջին դուրս մղվեցին ասպարեզից: Այժմ նրանց շառավիղներն ապրում են Հայաստանի Հանրապետությունում և Սփյուռքում

կոիվներին: Ղուկաս Ա Աջապահյանը (1734-1737), Միքայել Ա Աջապահյանը (1737-1758), Կիրակոս Ա Աջապահյանը (1797/1801-1822) կաթողիկոսները զբաղվել են շինարարական, թեմական, վարչական և հոգևոր մշակութային հարցերով, իսկ Ղուկաս Ա Աջապահյանն ամբողջությամբ վերանորոգեց հին կաթողիկոսարանը, ս.Լուսավորիչ եկեղեցին և միաբանական սենյակները¹:

Հատկապես գործունյա կաթողիկոս էր Կիրակոս Ա-ը, որը 1810թ. կաթողիկոսարանը տեղափոխեց արքունի պալատի տարածք և տարածքի դարիվերության պատճառով այն եռանկյունաձև պարսպապատեց, հարկ-հարկ կառուցապատեց վեհարանը՝ այդ թվում կաթողիկոսի կացարանը և վերնատունը²: Նա կաթողիկոսարանին կից տնկեց նաև մի գեղեցիկ պարտեզ, վերանորոգեց արքունական պալատին կից գտնվող ս. Սոփիայի եկեղեցին, որն անվանափոխվեց և վերանվանվեց ս. Գրիգոր Լուսավորչի անունով³:

Աջապահյանների վերջին ներկայացուցիչը Կիրակոս Գ-ն էր⁴:

Կիլիկիո կաթողիկոսության համեմատական հանգիստ վիճակը խաթարվեց XIX դ. առաջին կեսին չափան-օղլու և ղոզան-օղլու ցեղերի ասպատակությունների պատճառով, որոնք երկիրը և կաթողիկոսությունը

(ԱՄՆ, Արգենտինա, Լիբանան) Տե՛ս, **Ալիշան Ղ.**, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 219-221, նաև **Բաբգեն Ա. Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ**, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), էջ 1329-1342:

¹ Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրութեան արդի Կիլիկիոյ, էջ 143:

² Կաթողիկոսարանի վերանորոգումը և պարսպապատումը կասկածներ հարուցեցին Կիրակոս Ա-ի նկատմամբ և նրան ամբաստանեցին որպես զեյթունցիներին համախոհ և ապստամբական տրամադրություններ սերմանող: Արդյունքում, նրան ձերբակալեցին և տարան Կ.Պոլիս, սակայն մի քանի ազդեցիկ հայերի միջոցով նա ազատ արձակվեց, իսկ 1819 թ. էլ հրաժարվեց իր աթոռից: Սակայն դրանով ամեն ինչ չավարտվեց: 1822թ. ապստամբած Քոզան-օղլին նրան թունավորեց և սպանեց: Կիրակոս Ա-ին թաղեցին իր կառուցած եկեղեցում: Պատմում են, որ երբ եգիպտացի Իբրահիմ փաշան այցելում է կաթողիկոսարանի եկեղեցի և ցանկություն հայտնում տեսնել հիմնարկողի գերեզմանը նա բացականչում է. «Ո՛վ Անատոլիայի առիժ, երանի՛ թէ ապրէիր այսօր, երբ Արաբիստանի առիժը, կարիք ունի քեզ նման մեծախորհուրդ մի անձի»: Տե՛ս, Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրութեան արդի Կիլիկիոյ, էջ 142:

³ Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրութեան արդի Կիլիկիոյ, էջ 142:

⁴ Նրա մասին տե՛ս **Բաբգեն Ա. Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ**, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), էջ 693-768:

մատնեցին քայքայման: Այս առիթով Մ. Աղազարյանը նկատում է. «Կիլիկեան աթոռը իր կենսունակութիւնը ո՛չ թէ այսօր, այլ շատ կանուխէն կորսնցուցած էր, երբ Սոյ մայրավանքը դադրած էր կրթական և եկեղեցական վառարան մը ըլլալէ, եւ երբ մանավանդ՝ Բողոքական և Կաթոլիկ կղերներու տարած յաջողութեան դէմ, ան կը մընար միշտ չէզոք և պարտեալ»¹:

Երբ 1865 թ. Կիրակոս Գ հրաժարվեց գահից, 1871թ. Կիլիկիան առաջին անգամ ունեցավ «սահմանադրական» կաթողիկոս, այն է՝ կաթողիկոսական ընտրությունը կատարվեց արևմտահայերի Ազգային սահմանադրության դրույթներով: Մ. Խրիմյանի պատրիարքության օրոք Ազգային ժողովը Սսի կաթողիկոս ընտրեց մարաշցի Մկրտիչ Քեֆսիզյանին, որի 25-ամյա կաթողիկոսությունն ի վերջո անցավ ապարդյուն և Սսի աթոռը բռնեց քայքայման ուղղին²: Բանն այն էր, որ կաթողիկոսը, որը վարդապետ էր ձեռնադրվել Երուսաղեմում, իսկ էջմիածնում եպիսկոպոս, միշտ վարում էր աստանդական կյանք՝ գտնվելով մերթ Այնթափում, երբեմն՝ Հալեպում, բայց ավելի շատ Մարաշի մոտ գտնվող Քերխան գյուղի ամառանոցում:

Լինելով ժամանակի ոգին ճանաչող, ազգային-կրոնական իրավունքները պաշտպանող նախանձախնդիր քարոզիչ-հոգևորականներից մեկը նա Այնթափում բացեց «Կիլիկիոյ գիշերօթիկ վարժարան», իսկ Մարաշում՝ «Ժառանգավորաց դպրոց»: Միաժամանակ, նա ցանկացավ Կիլիկիայի դպրոցական գործը դնել նոր հիմունքների վրա: Սակայն եռանդուն աջակիցների և համախոհների պակասը, նյութական սուղ վիճակը (մանավանդ կաթողիկոսը մի մեծ կարողության կորուստ ունեցավ), ինչպես նաև 1880թ. մեծ աղմուկ հանած Սսի կաթողիկոսության և Կ.Պոլսի պատրիարքության հարաբերությունների կարգավորման ձախողումն իրենց ազդեցությունը թողեցին կաթողիկոսի անփառունակ գործունեության վրա³: Այդ է պատճառը, որ Գևորգ Դ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն

¹ Աղազարյան Մ., Դէպի անհայրենիք պետութիւն !! Սիսի վերջին աթոռակալը եւ իր մեղապարտ գաւառականը, Լիբանանահայ գաւառականի ընտրութեանց առթիւ, Պէրուս, 1926, էջ 26:

² Հանրագիտակ բառարան բաղկացած երկու հատորից, հատոր I, Ա-Ն, կազմեց Համբարձում Առաքելյան, էջ 1217:

³ Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրութեան արդի Կիլիկիոյ, էջ 143-144:

այդ շրջանի Սսի աթոռը որակել էր որպես «հետտեալ և հերձուածող»¹, սակայն փոքր ինչ ավելի ուշ Մատթեոս կաթողիկոս Իզմիրլյանը վերացրեց այդ բանադրանքը²:

Մկրտիչ Քեֆսիզյանի մահից հետո արևմտահայերի Ազգային ժողովը Կ.Պոլսում կաթողիկոս ընտրեց Գրիգորիս արք. Ալեաթճյանին, որի ընտրությունը սակայն Օսմանյան կայսրությունը չհաստատեց, որի պատճառով էլ Սսի կաթողիկոսական աթոռը թափուր մնաց մինչև 1898թ.³:

XIX վերջին և XX դ. սկզբին Սսի կաթողիկոսարանը (հյուրանոց, խոհանոց, լողարան, պարտեզ, ագարակ) գտնվում էր կիսակործան և աղետալի վիճակում և իրենից ներկայացնում էր թափառաշրջիկ վրանաբնակների մի լքված բնակարան: Ինչպես ժամանակակիցներն էին վկայում «շրջապարսպի մէջ փակուած ահագին տարածութեան վրայ մի խուց անգամ չկայ հիր ընդունելու համար, և վանքի պահապան մի քանի կրօնաւորներ ողորմելի սենեակների մէջ ողորմելի կեանք են վարում՝ լաւագոյն օրերի յուսով»⁴:

Սսի միակ շինությունը Կիլիկիո կաթողիկոսարանն էր, որի շնորհիվ քաղաքը գաղափարական խորհուրդ էր ստանում իբրև հայկական շնչի նշանակ: Կաթողիկոսարանի տարածքում ստեղծ հայերի խիստ ողբալի վիճակում աչքի էր զարնվում ս.Գրիգոր Լուսավորիչ տխրատեսիլ եկեղեցու գեղեցիկ ճարտարապետությունը, որը մի փոքր վնասվել էր XIX դ. երկրաշարժից: Եկեղեցում էր դրված եկեղեցու գլխավոր զարդը՝ Կիլիկիո կաթողիկոսի մարմարե գահը, որը պատրաստվել էր Կ.Պոլսի ստեղծ արհեստավորների կողմից⁵:

¹ Վաւերագրեր հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք ԺԱ (11-րդ), Գետրգ Դ Կոստանդնուպոլսեցի Քերեստեճեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1866-1882), փաստաթղթերի եւ նիւթերի ժողովածու, կազմեց Սանդրօ Բեիբուդեանը, Երեւան, 2004, էջ 393-395, 409-411:

² **Բարգեն Ա. Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ**, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), էջ 760-763:

³ Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությունը պատմության լույսի տակ (պատմական համառոտ ակնարկ), առանձնատիպ «Էջմիածին» ամսագրի (1959թ., թիվ Ը, Թ, Ժ, ԺԱ, ԺԲ և 1960թ., թիվ Բ, Գ), Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1960թ., էջ 25:

⁴ Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրութեան արդի Կիլիկիոյ, էջ 145-146:

⁵ Ըստ ոմանց հայրապետական աթոռը նվիրել էր Ռուսաստանի Նիկոլայ I (1825-1855) կայսրը: Տե՛ս **Քելէջեան Մ.**, Սիւ-Մատեան. պատմական, բանասիրական, տեղեկագրական, ազգագրական եւ յարակից պարագաներ, Պէյրութ, 1949, էջ 166:

Եկեղեցու թանգարանում, (որի բանալին պահվում էր Մարաշի Քերխան կաթողիկոսական ամառանոցում) էին գտնվում Գր. Լուսավորչի, Սեդրեստրոսի¹, Նիկողայոս Աքանչելագործի² և Պարսամ ճգնավորի³ աջերը, արծաթյա ոսկեզօծ մի տապանակ, մյուռոնի պղնձե կաթսան, որը պայսահայ Տյուզյանց տոհմի նվերն էր, ոսկեհուռ խաչերով և պատկերներով մի եմփոթոն, որը պատրաստվել էր Հալեպում 1234թ. և Հռոմկլայից Սիս տեղափոխվեց Հակոբ կաթողիկոսի համար, Լևոն V-ին և Կոստանդին IV-ին պատկանող երկու արծաթապատ ավետարաններ⁴: Ըստ Ֆրանսիացի ճանապարհորդ և գիտնական Վիկտոր Լանգլուայի Գրիգոր Լուսավորչի աջ ձեռքն ամենաթանկ ու կարևոր մասունքն էր, որ պահվում էր վանքում և դրված էր դրվագազարդ ձեռքի մեջ, որը հիշեսնում էր բյուզանդական ոճ, վրան ուներ զմրովստե մի քար և երևում էին ոսկեզօծ լինելու հետքերը⁵:

Եկեղեցուց հետո կաթողիկոսարանի տարածքում հետաքրքրություն էր ներկայացնում նաև «Քեօշկ»-ի նման կանգնած, գունավոր նկարներով և արևելյան ճաշակով զարդարված վեհարանը (կաթողիկոսի նախագահությամբ գումարվող թեմական ժողովների դահլիճը) և նրա հանդիսարանը:

Առանձնահատուկ հետաքրքրություն են ներկայացրել Կիլիկիո կաթողիկոսների դրոշները և զինանշանները, որոնք հիմնականում կազմված են եղել ս. Գրիգոր Լուսավորչը խորհրդանշող երկգլխանի արծվից և Կաթողիկե ս. Խաչի տարրերից: Ըստ Մեծի Տանն Կիլիկիո Անթիլիասի կաթողիկոսարանում պահվող կաթողիկոսական հին աթոռի վրա պահպանված քանդակվազարդ զինանշանի արծվի մագիլները նման են եղել մարդու ձեռքերի, որոնցից աջով նա բռնել է ուղիղ մի գավազան, իսկ ձախ ափի մեջ դրված է եղել խաչանիշ «ոսկե խնձոր» գունդը⁶:

¹ Հռոմի 33-րդ պապը 314-335թթ., ընդհանրական եկեղեցու տոնելի սուրբ:

² Ջմյուռնիայի IV դարի հույն պատրիարքը և ընդհանրական եկեղեցու ամենասիրված սրբերից մեկը:

³ Պարսամ ճգնավորը, կամ Բարսիմեոս եպիսկոպոս Եդեսիացին ապրել է II դարում:

⁴ Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրության արդի Կիլիկիոյ, էջ 146-147:

⁵ **Դոլուխանյան Ա.**, Եվրոպացի հայագետներ, III, Վիկտոր Լանգլուան հայագետ, Երևան, 2003, էջ 61:

⁶ Ձինանշանը գործածվել է մինչև 1292թ. Եգիպտոսի սուլթանության զորքերի կողմից կաթողիկոսանիստ Հռոմկլա բերդի գրավումը: Դրա մի նմուշ մինչ օրս պահպանվել է

Վանքը գոյատևում էր «պտղի», այլ տուրքերի և օսմանյան կառավարության կողմից ամեն ամիս հատկացվող 35 ոսկի նպաստի հաշվին: Բայց, ինչպես ժամանակակիցն է նշում «ուր են գնում այդ տուրքերն ու նուէրները յօգուտ վանքի՝ ոչ ոք չի կարողանում գիտենալ...»¹:

Կիլիկիո Հայոց կաթողիկոսությունն ուներ 86 եկեղեցական կալվածքներ՝ Սիսում, Ադանայում, Մարաշում և Ջիհանում՝ 1.318.780 քառ.մ ընդհանուր տարածքով և 184.435,00 օսմանյան ոսկի արժողությամբ: Այն ուներ հետևյալ պատկերը.

Հ/Հ	Կաթողիկոսական կալվածքներ	Քանակը	Շինությունների տարածքը մետր քառ.	Դաշտերի տարածքը «Դյոնիում»	Արժեքը օսմ. ոսկով
1.	Սիս	60	1.315.500	10.361	16.752.000
2.	Ադանա	2	500	-	1.200.000
3.	Մարաշ	20	2.280	22	416.500
4.	Ջիհան	4	500	-	75.000
Ընդհանուր գումարը՝		86	1.318.780	10.383	18.443.500 ²

Համաձայն կանոնական կանոնների Կիլիկիայի տարածքը պատմականորեն մտնում էր Անտիոքի Ուղղափառ եկեղեցու կազմի մեջ: Թեև 1922թ. Կիլիկիան, Եդեսիան և Մարդինը հայտնվեցին հանրապետական Թուրքիայի կազմում, սակայն առ այսօր այդ տարածքները շարունակում են մնալ Անտիոքի կանոնական իշխանության ներքո³: Սակայն նախորդ դարերում Կիլիկիո հայոց կաթողիկոսությունը կարողացել է պահպանել Հայ եկեղեցու ավանդույթները, որը նպաստել է վերջինիս ինքնուրույնությանն ու անկախացմանը:

Ռումկալե (Հոռմկլա) բերդի արևելյան ճակատի պարսպի կենտրոնական աշտարակի վրա: Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Ճևահիրճյան Մ.**, Ամենայն հայոց կաթողիկոսի զինանշանը Հոռմկլա բերդում, «Պայքար», 1997թ., թիվ 2, էջ 36:

¹ Կիլիկիա. փորձ աշխարհագրության արդի Կիլիկիոյ, էջ 148:

² Ատանայի Հայոց պատմություն, Անթիլիա-Լիբանան, էջ 880:

³ **Чичуров И.С., Панченко К. А.** и др., Антиохская Православная Церковь (Антиохский Патриархат), Православная энциклопедия, Москва, 2001, с.501.

Կիլիկիո կաթողիկոսության թեմերը տարածքային ընդգրկունության առումով շատ ավելի ընդարձակ էին, քան Կիլիկիայի աշխարհագրական սահմանները, քանի որ ժամանակի ընթացքում Էջմիածնի և Սսի կաթողիկոսությունների միջև բաժանման հստակ սահմաններ չեն գծվել և ոչ էլ իրավասությունների հստակեցում է կատարվել: Եղած թեմական բաժանումներն էլ պայմանավորված են եղել կամ հանգամանքների և հարմարությունների բերումով, կամ էլ շատ անգամ զանազան դիտումներով կամ պատճառներով մեկից մյուսին են անցել:

Սկզբնական շրջանում Եփրատից դեպի արևելք ընկած տարածքները համարվել են Էջմիածնական, իսկ Եփրատից դեպի արևմուտք՝ Կիլիկիո թեմական շրջաններ: Նույնիսկ Երուսաղեմի պատրիարքությունն ի սկզբանե ենթարկվել է Կիլիկիո կաթողիկոսությանը: Երկար ժամանակ Կիլիկիո կաթողիկոսության թեմեր են հանդիսացել Կեսարիայի, Էնկյուրիի և Սեբաստիայի շրջանները, իսկ մինչև վերջ Կիլիկիո կաթողիկոսության թեմեր մնացին Եոզղատը, Կյուրինը և Մալաթիան¹:

Բացի այդ, անպակաս են եղել երկու կաթողիկոսությունների կողմից փոխադարձաբար մեկը մյուսի իրավասությունների դեմ ոտնձգությունները, հատկապես՝ եպիսկոպոսների ձեռնադրության և մյուռոնի բաշխման ժամանակ: Այդ պատճառով էլ հաճախ նրանք իրար դեմ կոնդակներ էին հրապարակում և իրար հակաթոռ ու անվավեր էին անվանում: Էջմիածնի տեսակետն այն էր, որ Կիրակոս Վիրապեցին ընտրությամբ և օծումով աթոռն իր նախնական վայրում՝ Էջմիածնում էր հաստատել, որով Սսի կաթողիկոսության հետագա գոյությունը դառնում էր ապօրինի: Իսկ Կիլիկիո կաթողիկոսները պնդում էին, որ Ամենայն հայոց հայրապետների ուղիղ գծով հաջորդներն իրենք էին²: Այս վեճերին վերջ դնելու և երկու

¹ **Քելեշեան Մ.**, Սիս-Մատեան. պատմական, բանասիրական, տեղեկագրական, ազգագրական եւ յարակից պարագաներ, էջ 267:

² Կաթողիկոսությունն Էջմիածին տեղափոխելուց հետո էլ Կիլիկիայի շրջակայքը և ընդհանրապես Փոքր Ասիայի հայությունը երկար ժամանակ համակիր է մնում Սսի կաթողիկոսությանը, որի ազդեցությունը մեծ էր նաև Կ.Պոլսի և Երուսաղեմի վրա: Ըստ պապական ներկայացուցիչ Լեոնարդո Սիդոնի, որը 1585թ. այցելել էր Սիս, Կիլիկիո կաթողիկոսության իրավասության տակ էին գտնվում 24 արքեպիսկոպոսարան, 20 վանք, 100 վանական, 300 քահանա և բազմաթիվ սարկավազներ: Տե՛ս, **Բաբգեն Ա.** Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), էջ 1013:

աթոռների միջև կարգ ու կանոն հաստատելու համար էջմիածնի Փիլիպպոս և Կիլիկիո Ներսես կաթողիկոսները 1652թ. Երուսաղեմում ժողով գումարեցին, որտեղ ընդունվեցին իրենց իրավասության կանոնները, որոնք մինչև օրս ընկած են նրանց հարաբերությունների հիմքում¹:

XII – XIV դդ. Կիլիկիայի հայկական թագավորությունն ունեցել է հայկական 23 եկեղեցական թեմ, որոնցից 5-ը՝ արքեպիսկոպոսական. **Սիսի** (աթոռանիստը՝ Դրազարկի վանքը), **Տարսունի** (աթոռանիստը՝ Մլիճի վանքը), **Լամբրոնի** (աթոռանիստը՝ Սկևռայի վանքը), **Անավարզայի** (աթոռանիստը՝ Կաստաղոնի վանքը), **Մամեստիայի**, (աթոռանիստը՝ Արքակաղինի վանքը), իսկ 18-ը՝ եպիսկոպոսական, այդ թվում՝ **Ադանայի**, **Այասի**, **Բարձրաբերդի**, (աթոռանիստը՝ **Ակների** վանքը), **Կապանի** (աթոռանիստը՝ Արեգնի վանքը), **Ծամնդավի**, **Կոպիտառի**, **Սելևկիայի**, **Ընկուզուտի**, **Հարզանի (Հաճընի?)**, **Մոլևոնի** (աթոռանիստը՝ Գոների վանքը), **Մաշկևորի**, **Բերդուսի**, **Սանվելանց**, **Հովնանց**, **Փիլիպպոսյան**, **Մեծքարի**, **Մաշարդի**, **Տիանայի**²:

XVIդ. Հռոմ այցելած ինչ որ նվիրակի հաղորդման համաձայն Կիլիկիո կաթողիկոսությունն ունեցել է 20 «եպիսկոպոսունս»՝ թեմ³: Կարապետ Եվրոկացի (1446-1477) կաթողիկոսից 150 տարի անց կազմված ցուցակի համաձայն XVII դ. սկզբին Կիլիկիայի թեմի մեջ էին մտնում նաև Հալեպը, Կիպրոսը և Թեսաղոնիկեն:

Ոսկան Երևանցու Հայ եկեղեցու նվիրապետության վիճակագրական տեղեկագրի համաձայն XVIIդ. կեսերին թեմերի քանակը՝ 12-ն է (արքեպիսկոպոսական՝ Կ. Պոլիս, Երուսաղեմ, Բերիա, Թեսաղոնիկե, Կիպրոս, Տարսուն, եպիսկոպոսական՝ Անարզաբա, Ադանա, Մոպսուեստիա, Թիանա, Նեոկեսարիա, Անկյուրիա)⁴:

1887թ. դրությամբ Կիլիկիայի կաթողիկոսությանն էին ենթարկվում 17 քաղաքների (իրենց գյուղերով) 239.000 բնակչություն, որոնցից 8-ը՝

¹ **Բարզեն Ա.** Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), էջ 343-350:

² Այս մասին ավելի հանգամանորեն տե՛ս **Ալիշան հ. Ղ. վ. Մ.**, Սիսուան. համագրութիւն Հայկական Կիլիկիոյ եւ Լեւոն Մեծագործ, Վենետիկ - Ս. Ղազար, ՌՅԼԵ-1885, էջ 65-70:

³ **Ալիշան հ. Ղ. վ. Մ.**, Այրարատ.բնաշխարհի Հայաստանեայց, Վենետիկ-ս. Ղազար, ՏՅՁԲ=1890=ՌՅԼԹ, էջ 231:

⁴ **Օրմանյան Մ. արք.**, նախկին պատրիարք, Ազգապատում, Հայ ուղղափառ եկեղեցոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմուած, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 2549:

Կիլիկիայի (Սիս, Ադանա (այդ թվում Մերսին, Տարսոն), Հաճըն, Հայ լեռ (Գյավուր դաղ), Այնթապ, Մարաշ, Ջեյթուն, Ֆոնուզ), 7-ը՝ Փոքր Ասիայի (Կյուրին, Տարենտե, Տերիկ, Մանջըլըզ, Մալաթիա, Ադիաման, Յոզկատ), 2-ը՝ Սիրիայի (Քիլիս, Անտիոք, այդ թվում՝ Բեյլան, Ալեքսանդրետ): Եվ եթե այդ ամենի վրա ավելացնենք հիշյալ քաղաքներում առկա 21.000 հայ կաթոլիկների, բողոքականների և անգլիական եկեղեցու հետնորդների թվաքանակը, ապա ընդհանուր գումարը կստացվի 260.000: Ըստ շրջանների և քաղաքների Կիլիկիո կաթողիկոսությանը ենթակա հայ բնակչության թեմական բաժանումն ունեյր հետևյալ պատկերը:

ԿԻԼԻԿԻԱ	հոգի
Սիս (իր գյուղերով)	10.000
Ատանա (այդ թվում՝ Մերսին, Տարսոն և այլն)	30.000
Հաճըն իր գյուղերով	24.000
Հայ-լեռ (Գյավուր դաղ՝ իր գյուղերով)	12.000
Այնթապ քաղաքը	13.000
Մարաշ (իր գիւղերով)	13.000
Ջեյթուն	20.000
Ֆոնուզ	12.000
Ընդամենը՝	134.000
ՓՈՔՐ ԱՍԻԱ	
Կյուրին (իր գիւղերով)	9.000
Տարենտե	3.000
Տերիկ	10.000
Մանջըլըզ	16.000
Մալաթիա	14.000
Ադիաման	6.000
Յոզկատ	35.000
Ընդամենը՝	93.000
ՍԻՐԻԱ	
Հալէպ (այդ թվում՝ Քիլիս քաղաքը և այլն)	5.000
Անտիոք (Բեյլան, Ալեքսանդրետ)	7.000
Ընդամենը՝	12.000
Ընդհանուր գումարը՝	239.000
Հայ բողոքականներ, հայ կաթոլիկներ և անգլի-	21.000

կան եկեղեցու հետևորդներ	
Ամբողջական գումարը՝	260.000 ¹

1903թ. Կիլիկիո կաթողիկոսությունն ուներ 15 թեմ այն է՝

1. **Սիս (Գոզան)** – կաթողիկոսանիստ քաղաք, որի մեջ էին մտնում քաղաքի 7 թաղերը և Գոզանի սանջակը: Այն ուներ 10000 հայ առաքելական, 700 բողոքական բնակիչ և 7 եկեղեցի:
2. **Ադանա** – արքեպիսկոպոսական քաղաք, որի մեջ էին մտնում քաղաքի 162 թաղերը և Ադանայի, Մերսինի, Իջիլի սանջակները: Այն ուներ 30000 հայ առաքելական, 1000 կաթոլիկ, 500 բողոքական բնակիչ և 12 եկեղեցի²:
3. **Հաճըն** – եպիսկոպոսանիստ քաղաք, որի մեջ էին մտնում քաղաքի 5 թաղերը և Հաճընի Գազանի շրջանը: Այն ուներ 20000 հայ առաքելական, 1000 կաթոլիկ, 700 բողոքական բնակիչ և 8 եկեղեցի:
4. **Փայաս (Բերեքոթ)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ էին մտնում քաղաքի 25 թաղերը, Պերեքեթ դաղի սանջակը (Դյորթ-Յու, Օսմանիե, Ամանուս և այլն): Այն ուներ 11000 հայ առաքելական բնակիչ և 11 եկեղեցի:
5. **Հալեպ (Բերիա)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ էին մտնում քաղաքի 17 թաղերը և Հալեպի, Ալեքսանդրետի և Պեյլանի կազաները: Այն ուներ 15000 հայ առաքելական, 5000 կաթոլիկ, 2000 բողոքական բնակիչ և 8 եկեղեցի:
6. **Մարաշ (Գերմանիկ)** – արքեպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ էին մտնում քաղաքի 35 թաղերը և Մարաշի, Ալբիստանի, Բազարճափ կազաները: Այն ուներ 30000 հայ առաքելական, 4000 կաթոլիկ, 3500 բողոքական բնակիչ և 24 եկեղեցի:
7. **Ջեյթուն (Ուլնիա)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 18 թաղերը և Ջեյթունի, Անտերունի կազաները: Այն ուներ

¹ «Արաքս». պատկերագարդ հանդէս, ս. Պետերբուրգ, 1887, գիրք Ա, նոյեմբեր, էջ 84-85:

² Ըստ Ադանայի հայոց թեմի առաջնորդ Մուշեղ եպս. Սերոբյանի տվյալների Ադանայի թեմն ուներ 36152 հայ առաքելական, 1775՝ հայ-կաթոլիկ և 2969՝ հայ-բողոքական բնակիչ: Տե՛ս **Մուշեղ եպիսկոպոս. Առաջնորդ Հայոց Ատանայի եւ միացեալ վիճակաց**, Հովիին խրատները ուղղուած Ատանայի ու ամբողջ թեմական ժողովուրդին, Կ. Պոլիս, 1908, էջ 172-174:

20000 հայ առաքելական, 500 կաթոլիկ և 500 բողոքական բնակիչ և 14 եկեղեցի:

8. **Ֆռնուզ** – վանական թեմ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 6 թաղերը և Ֆռնուզի նահիեն: Այն ուներ 7000 հայ առաքելական բնակիչ և 10 եկեղեցի:
9. **Այնթափ** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 4 թաղերը, Այնթափի և Քիլիսի կազաները: Այն ուներ 30000 հայ առաքելական, 1000 կաթոլիկ և 4000 բողոքական բնակիչ և 6 եկեղեցի:
10. **Անտիոք (Անթեքա=Անթաքիա)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 16 թաղերը և Այնթաքիայի, Շուղուրի, Սահիունի կազաները: Այն ուներ 1200 հայ առաքելական, 200 կաթոլիկ, 1500 բողոքական բնակիչ և 9 եկեղեցի:
11. **Մալաթիա (Մելիտինե)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 42 թաղերը և Մալաթիայի սանջակը: Այն ուներ 20000 հայ առաքելական, 2000 կաթոլիկ, 1000 բողոքական բնակիչ և 23 եկեղեցի:
12. **Եոզղաստ (Եոզղաստ)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 46 թաղերը և Եոզղաստի սանջակը: Այն ուներ 40000 հայ առաքելական, 1000 բողոքական բնակիչ և 43 եկեղեցի:
13. **Կյուրին (Քյուրին)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 11 թաղերը, Կյուրինի և Ղանղալի կազաները: Այն ուներ 17000 հայ առաքելական, 500 կաթոլիկ և 1000 բողոքական բնակիչ և 26 եկեղեցի:
14. **Տևրիկ (Տեփրիկե)** – եպիսկոպոսական վիճակ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի 11 թաղերը և Տևրիկի կազան: Այն ուներ 11000 հայ առաքելական, 300 բողոքական բնակիչ և 19 եկեղեցի:
15. **Տարանտիա (Տարենտե)** – վանական թեմ, որի մեջ մտնում էին քաղաքի երկու թաղերը և Տարենտեի կազան: Այն ուներ 7000 հայ առաքելական բնակիչ և 4 եկեղեցի¹:

¹ **Քելեշեան Մ.**, Սիս-Մատեան. պատմական, բանասիրական, տեղեկագրական, ազգագրական եւ յարակից պարագաներ, էջ 268-269, նաև **Հակոբյան Պ.**, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2003, էջ, 140-141,148:

Այսպիսով, Կիլիկիո կաթողիկոսությունն ուներ 1 կաթողիկոսական, 2 արքեպիսկոպոսական, 10 եպիսկոպոսական, 2 վանական թեմեր՝ 267 թաղերով, 224 եկեղեցիներով, 279000՝ հայ առաքելական, 17000՝ կաթոլիկ, 16500՝ բողոքական բնակչությամբ: Ամենից շատ թաղեր (46), եկեղեցիներ (43) և հայ առաքելական բնակչությունը՝ (40000) ուներ Եոզղատը:

Կիլիկիո հայոց թեմի ընդհանուր բնակչությունը կազմում էր 312500, որի 74000-ը՝ Ադանայի նահանգում, 138000-ը՝ Հալեպի նահանգում՝ և 100800-ը՝ Մելիտինեի, Եոզղատի, Կյուրիհի, Տերիկի և Տարանտիայի շրջաններում:

Ըստ Մ. արք. Օրմանյանի Կիլիկիայի կաթողիկոսությունն ուներ 16 եկեղեցական թեմ և թեմական հետևյալ բաժանումները.

Հ/Հ	Քաղաք և շրջակայք	Թաղ	Եկեղեցի	Հայ առաքելական.	Բնակչություն		Գումարը
					Կաթոլիկ	Բողոքական.	
1.	Ադանա	12	8	30.000	750	250	31.000
2.	Մերսին, Տարսոն	4	3	20.000	250	150	20.400
3.	Սիս	10	7	9.000	-	500	9.500
4.	Հաճըն	5	8	20.000	1.000	700	21.700
5.	Փայաս, Տյորթ-Յոլ	25	11	11.000	-	-	11.000
6.	Իսկենտերուն, Պեյլան	17	8	15.000	5.000	2.000	22.000
7.	Մարաշ, Ալպաթ, Փազարճըզ	35	25	30.000	4000	3.500	37.500
8.	Զեյթունենտերուն	18	14	20.000	500	500	21.000
9.	Ֆոնուզ	6	10	7.000	-	-	7.000
10.	Այնթապ, Քիլիս	4	6	30.000	1.000	4.000	35.000
11.	Անտիոք, Սուեթխա	16	9	12.000	2.000	1.500	15.500
12.	Մալաթիա	42	23	20.000	2.000	1.000	23.000

¹ Ըստ Պետերբուրգում հրատարակված «Արաքս» ամսագրի տվյալների Հալեպի նահանգի բնակչության թիվը կազմում էր 98000, որից 70000-ը՝ ենթարկվում էր Կիլիկիայի կաթողիկոսության թեմին:

13.	Եռզղատ	46	43	40.000	-	1.000	41.000
14.	Կյուրիին	11	26	17.000	500	1000	18.500
15.	Տևրիկ	14	19	11.000	-	300	11.300
16.	Տերենտե	2	4	7.000	-	-	7.000
Ընդհանուր գումարը՝		267	224	2.99.000	17.000	16.400	332.400¹

Սահակ Բ Խապայանը 1931թ. Բաբկեն աթոռակից Կյուլեսերյանի ընտրության ժամանակ իր բացման խոսքի մեջ նշում է, որ նախկինում Սսի կաթողիկոսությունն ուներ 13 թեմ (Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանն ուներ 40 թեմ²)՝ 400000 բնակչությամբ, իսկ 1931թ. այն ուներ 5 թեմ՝ 130000 բնակչությամբ³:

Այսպիսով, Կիլիկիան հոգևոր առումով կազմում էր առանձին մի կաթողիկոսություն և իր հոգևոր նշանակությամբ, եկեղեցա-վարչական ընդգրկումով և տարածքային-թեմական առումով ու իրավասությամբ համարվում էր երկրորդային Հայոց Հայրապետություն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նկատմամբ: XX դարի սկզբին Կիլիկիո կաթողիկոսությունն ուներ 15 եկեղեցական թեմ:

Քանայի քաներ՝ եկեղեցական թեմ, Կիլիկիո կաթողիկոսություն, եկեղեցական կալվածքներ, Սասկանություն, Էջմիածին, Սիս, Աջապահյան:

ЕПАРХИИ КАТОЛИКОСАТА КИЛИКИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Ваагн Арутюнян

Ключевые слова: *церковная епархия, Киликийский католикосат, церковные усадьбы, Ссаканутюн, Эчмиадзин, Сис, Аджапахяны.*

Согласно каноническим правилам, территория Киликии исторически входила в состав Антиохийской православной церкви. Однако Киликия была отдельным католикосатом с точки зрения его духовного значения, церковно-административного включения, территориально-епархиального с точки зрения юрисдикции и власти над Первопрестольным Святым Эчмиадзином. Около 150 лет, с

¹ **Օրմանեան Մ. արք. Նախկին պատրիարք,** Հայոց եկեղեցիներ իր պատմութիւնը, վարդապետութիւնը, վարչութիւնը, բարեկարգութիւնը, արարողութիւնը, գրա-կանութիւնը, ու ներկայ կացութիւնը, Կ.Պոլիս, 1911, էջ 263-264:

² Ատանայի հայոց պատմութիւն, էջ 302:

³ **Բաբգեն Ա.** Աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը), էջ 1013:

1293 по 1441 год, Сис был резиденцией Армянского католикосата, в течение которого он смог сохранить многовековые традиции Армянской церкви.

С 1441 г. престол Си перестал быть универсальным. В 1441 году, от Григория I Мусабекянца до конца 19 века до Мкртича Кефсизяна Марашского, 44 католикоса продолжали восшествствовать на престол в Сисе. А уже в начале XX века Киликийский католикосат имел 15 церковных епархий.

DIOCESES OF THE CATHOLICOSATE OF CILICIA AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Vahagn Harutyunyan

Key words: *Ecclesiastical Diocese, Catholicosate of Cilicia, church estates, Ssakan, Etchmiadzin, Sis, Ajapahyans*

According to canonical rules, the territory of Cilicia was historically part of the Orthodox Church of Antioch. However, Cilicia was a separate Catholicosate in terms of its spiritual significance, ecclesiastical-administrative inclusion, territorial-diocesan, and jurisdiction over the secondary Armenian Patriarchate to the Mother See of Holy Etchmiadzin. For about 150 years, 1293-1441, Sis was the seat of the Armenian Catholicosate, during which it was able to preserve the centuries-old traditions of the Armenian Church.

From 1441 the Scythian throne ceased to be universal. In 1441, from Gregory I Musabekyants until the end of the 19th century, until Mkrtych Kefsizyan of Marash, 44 Catholicos continued to ascend the throne in Sis. And already at the beginning of the XX century the Catholicosate of Cilicia had 15 church dioceses.

Վահագն Հարությունյան - Աստվածաբանության ֆակուլտետի հայ եկեղեցու պատմության և եկեղեցաբանության ամբիոնի ասպիրանտ

Ваагн Арутюнян - Аспирант кафедры Истории армянской церкви и церковниковедения Богословского факультета

Vahagn Harutyunyan - Ph D. student of the department of History of Armenian Church and Church Studies, Faculty of Theology